
Nikolai Mikhailov

**Epitetni značaj slovanskih poganskih teonimov kot hipotetična
razlaga polikefalnosti nekaterih božanstev**
(Še enkrat o rekonstrukciji slovanske mitologije)

V članku gre za možnost rekonstrukcije arhetipske strukture vseslovanskega poganskega panteona, čeprav imena večine božanstev v raznih lokalnih slovanskih tradicijah ne sovpadajo.

Despite the fact that the names of the majority of deities in different local Slavic traditions do not correspond the author attempts a possible reconstruction of the archetypal structure of the Pan-Slavic pantheon.

V svojem znanem konceptualnem članku o slovanski mitologiji in o Kurentu ponuja Milko Matičetov kratek oris raziskav na področju slovenske mitologije (čeprav je sam avtor zelo skeptičen v odnosu do termina »mitologija« –raje govori o »predkrščanski religiji«, toda, kot smo že večkrat ugotovili, v tem primeru gre najbrž za terminološki problem [prim. Mikhailov 1997]), in spodbuja mlade strokovnjake, naj se lotijo raziskovanja *prave* slovenske narodne (poganske) tradicije (Matičetov 1985 = Matičetov 1989). Zelo odločno odsvetuje izmišljevanje panteonov in posredno namiguje na nezanesljivost rekonstrukcij. M. Matičetov je razpravljal o tem tudi med diskusijo po mojem predavanju o rekonstrukciji tako imenovane »baltoslovanske mitologije« (kar je, seveda, tudi *terminus technicus*) v okviru Historičnega seminarja ZRC SAZU. Takšna previdnost je gotovo zelo primerna in jo je treba upoštevati še posebej zato, ker jo goji znanstvenik, ki je neverjetno veliko storil za slovenistiko, predvsem pa za slovensko narodopisje tako kot zbiralec folklornega gradiva »na terenu« kakor tudi kot avtor številnih prispevkov, člankov in knjig o slovenskem ljudskem izročilu.

Potem sem imel priložnost, da sem se nekajkrat osebno pogovarjal z M. Matičetovim o tem problemu. Načelno se strinjam z njegovim mnenjem glede previdnosti pri »mitoloških« raziskavah, četudi sem menil, da zadeva to stališče glede težnje k izmišljivanju predvsem poznejše folkloristične raziskave. Kot se dobro ve, si je D. Trstenjak (in morda tudi J. Pajk) nekaj izmislil oziroma napačno razumel in zapisal, vendar je popolnoma neverjetno, da bi bilo tako obsežno gradivo, ki ga je zbral, stoodstotno

nezanesljivo. Če bomo priznali, da je vsaj več kot polovica podatkov, ki jih je zbral Trstenjak poleg drugih in ki so bili potem vključeni v Keleminovo zbirko (Kelemina 1930), zanesljiva, bomo morali tudi priznati, da izvirajo ti podatki iz starejše poganske tradicije, o kateri ne vemo skoraj ničesar, toda ni izključeno, da ne bi mogli rekonstruirati nekaterih elementov zgodneslovanskega predkrščanskega poganstva in nato dvoverstva (koeksistenca poganskih obredov in uradnega krščanstva) prav na podlagi poznejše narodopisne tradicije. Jasno je, da so »Protoslovenci« oz. še nepokristjanjeni predniki današnjih Slovencev imeli nekatere poganske kulte, ki so izvirali očitno iz neke prvotne protosheme, na začetku veljavne (bolj ali manj) za vse slovanske narode. Spet lahko iz previdnosti dodamo, da je treba čim prej rešiti celo vrsto vprašanj, ki zadevajo etnogenezo Slovanov in tudi Slovencev in ki še niso rešena.

Ve se, da je bil eden najbolj tehtnih argumentov proti takemu stališču (oziroma poskusom rekonstrukcije celotne slovanske mitologije, bolje rečeno, pogojni protoshemi prvotnega slovanskega poganstva) ugotovitev, da se imena ter opis božanstev vzhodnih Slovanov, po eni strani Polabcev in t.i. baltskih Slovanov, po drugi (gre za edini tradiciji, ki imata prvotne srednjeveške vire, žal, včasih tudi malo zanesljive) ne ujemajo med sabo (prim. Unbegaun 1948 in dr.). Razen sumljive in dvomljive paralele *Porenuthus / Perun* je težko navesti kakšno direktno teonomastično analogijo. Kot dodatni problem se predstavlja »nerazložljiva« polikefalnost polabskih božanstev, ki je registrirana tudi v teonimu Triglav in v različnih opisih Sventovita, Rujevita, Porevita, Porenuta. Tudi lik Zbruškega idola (seveda, če je res avtentičen) potrjuje polikefalni karakter teh malikov.¹

Tukaj bi radi razpravljali prav o tej inkongruenci med dvema tradicijama, ki je, kakor se zdi, kljub vsemu razložljiva. Naš vidik ni popolnoma nov, če pa bo še podrobneje in bolj temeljito razvit in analiziran, nam bo pomagal rekonstruirati tudi začetke zahodnoslovanskih in južnoslovanskih mitoloških oz. poganskih tradicij.

Večkrat se je pisalo, da so slovanski teonimi apelativi oziroma epitetna deskriptivna imena. To zadeva tako polabsko kakor tudi vzhodnoslovansko tradicijo. Včasih je ta deskriptivnost zelo direktna in očitna, prim.: *Triglav*, bog s tremi glavami; *Černeboh / Černobog*, črni (= hudi) bog in rekonstruirani² **Běl(o)bog* (gl. Mikhailov 1994 z bibliografijo); *Prove* (= stsl. *pravo* 'pravica, pravda', četudi je to po mnenju Pisanija samo napaka kronista; Pisani 1950); *Živa* – za izročilo baltskih Slovanov; *Daž'bog* (bog, ki

¹ Prim. o Sventovitu (*Zuantevith, Svantavit, Szuentevit, Zuantevith, Suantovitus* in dr.) Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum*, XIV, 564: »Ingens in ede simulacrum, omnem humani corporis habitum granditate transcendens, quatuor capitibus, totidemque ceruibus mirandum perstabat, e quibus duo pectus totidem tergum respicere videbatur. ... In hoc equo opinione Rugie ... Suantovitus adversum sacrum suorum hostes bella guerere credebatur.« Prim. tudi sporočila srednjeveških kronistov o Triglavu (*Triglaus, Trigelaus, Triglous, Tryglaw* in dr.) Ebbo, *Vita Ottonis episcopi Babenbergenesis* (1151–1159), III, 1: »... Stettin... summo paganorum deo Trigelawo dicatus, tricapitum habebat simulacrum...« Herbordus, *Dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergenesis* (1159), II, 32: »erat autem ibi simulacrum triceps, quod in uno corpore tria capita habens Triglaus vocabatur...« O Rujevitu (*Rughievitus*) sporoča Saxo Grammaticus, n. d., XIV, 577: »Praeterea in eius capite septem humane similitudinis facies consedere, que omnis unius uerticis superficie claudebantur; isti Saxo, n. d., XIV, 577 piše o polikefalnih Porevitu (*Porevithus*) in Porenutu (*Porenut[h]us*): »... ad Porevithum simulacrum, quod in proxima ede colebatur, auidius porriguntur. Id quinque capitibus consutum, sed armis vacuum fingebatur.« »Quo succiso Porenutii templum appetitur. Hec statua, quatuor facies representans, quintam pectori insertam habebat, cuius frontem leua, mentum dextera tangebatur.« Navedeno po: Meyer 1931.

² Zanimivo je, da navaja A. T. Linhart v svojem seveda poznejšem in kompilatorsko-eklektičnem panteonu slovansko-kranjskih bogov (*Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije* [v nemščini], 2, 1791) dobrega boga, ki ga imenuje *Bēlibog* oz. *Belinez*.

daje ali prvotno »tisti, ki daje bogastvo [= blagostanje, srečo] – za vzhodnoslovansko izročilo. Včasih je deskriptivnost manj očitna, vendar se da razvozlati na podlagi etimološke analize: *Sventovit* (Nahtigal 1956; Ivanov, Toporov 1965; Mikhailov 1994), *Perun* (**per-*), *Veles* (koren **vel-/vol-* s htonskim pomenom), *Mokoš*, za katero je očitna veza z »mokrim«, vlažnim, ženskim principom (Ivanov, Toporov 1965 in dr., prim. tudi slovensko *Mokoško*, Kelemina 1930). Epitetni karakter teonimov se da razložiti s fenomenom sakralnega tabuiziranja in lokalnosti ter izoliranosti posameznih slovanskih tradicij. Na tak način bi lahko hipotezirali, da predstavljajo *Sventovit*, **Bělobog*, *Porenut(hus)*, *Perun* isto vrhovno nebeško božanstvo, boga gromovnika. Čeprav je vzhodnoslovanska tradicija pisno registrirana prej (v primerjavi z drugimi poznejšimi), to še ne pomeni, da je *Perun* iz kijevskega panteona (*Hronika vremennyh let*) prvotni teonim. Mogoče je, da je tudi to ime deskriptivno (to lahko ugotovimo na podlagi etimoloških raziskav) in nas vodi k arhetipski podobi abstraktnega indoevropskega glavnega božanstva (gromovnika). Celó ni izključeno, da izvirata *Daž(d)'bog* in *Stribog*, ki predstavljata že posamezni božanstvi v Vladimirjevem panteonu (l. 980), iz podobe istega prvotnega vrhovnega božanstva. Kot indirektno potrditev te domneve lahko navedemo to dejstvo, da so po pokristjanjevanju prevzeli krščanski svetniki vloge in funkcije poganskih božanstev in da je bilo *eno* pogansko božanstvo nadomeščeno z več krščanskimi svetniki (prim. *Veles – sv. Frol, sv. Lavr, sv. Nikola; Perun – sv. Jurij [Georgij], sv. Ilija*). Enako lahko domnevamo, da imajo *černeboh, Veles/Volos*, mogoče pa tudi *Triglav*, za prototip indoevropsko htonsko božanstvo, ki se v drugih starejših (od slovanske) indoevropskih tradicijah imenuje na drugačen način. Značilna je tudi prisotnost samo enega ženskega božanstva *Mokoš / Živa* v seznamih vzhodnoslovanskih in polabskih bogov. Ta lik lahko istovetimo z nekim glavnim ženskim božanstvom Indoevropcejev, ki je glede na tradicijo in dobo lahko žena gromovnika ali pa htonskega božanstva nižjega sveta (prim. rekonstruirani siže t.i. glavnega mita [balto]slovanske mitologije, ki so ga rekonstruirali Ivanov in Toporov 1974 in dr.). Torej se za domnevni »panslovanski panteon« zdi popolnoma upravičena rekonstrukcija vsaj treh glavnih prvotnih likov: vrhovnega boga gromovnika, boga nižjega sveta, glavnega ženskega božanstva.

Če se zdaj obrnemo k poznejšim lokalnim tradicijam, točneje k slovenskemu ljudskemu izročilu, lahko zasledimo v njem iste arhetipske elemente, motive, mitske postave, ki jih imamo v rekonstruirani protoshemi. In tudi v tem primeru je nemogoče ne opaziti epitetnosti imen mitskih bitij. Našo idejo o Kresniku kot poznejši slovenski hipostazi boga gromovnika smo že večkrat predstavili (gl. na pr. Mikhailov 1996; prim. tudi Šmitek 1999); tudi epitetna imena dobrih božanstev, mitskih bitij ali epskih junakov in njihove pozitivne funkcije, prim. *Vesnik, Zeleni Jurij, Sveti Jurij, Jutrman, Belin* (prim. Linhartova *Belinca*) in morda tudi celó *Kurent* v hipostazi kovača (prim. *gromovnik = nebeški kovač*), potrjujejo hipotezo, da gre za modificirane oblike iste mitske protofigure. Isto velja za »družino« htonskih bitij: *hudič* (epitetno), *vrag, vedomci, trdoglav* (vsa ta imena so apelativi), ki izvirajo iz protofigure poganskega htonskega boga. Tudi prvotno žensko božanstvo obstaja v raznih oblikah (*Zora, Deva, Vesna, Lepa Vida, kresnice*, ki se udeležujejo znanega rituala *kresovanja*, so lahko pozitivne; *Mokoška* pripada najbrž htonskemu svetu).

Zdi se pomembno poudariti, da gre pri taki primerjavi za arhetipsko strukturo mitov oz. folklornih sižejev. Poganstvo se je po pokristjanjevanju in po dobi dvoeverstva spremenilo v narodopisno izročilo, v katerem imajo veliko vlogo tudi ljudska fantazija, družbeni razvoj in cela vrsta konkretnih faktorjev. Tako je že v okviru slovenskega

narodnega izročila Kresnik vrhovno božanstvo, potem junak, potem pa demon. Še pozneje se javljata dve vrsti Kresnikov – dobri in zli. Toda vse to sploh ni v nasprotju z rekonstruirano protoshemo, če zmoremo zaslediti in opisati ves proces razvoja in spremembe določenega mitskega lika. Razumljivo je, da postane vsak kult, posebej če ni pisno registriran (za razliko od krščanstva), zelo mobilni, fleksibilen in se lahko da spremeniti. Ni treba vztrajati pri tem, da nam slovensko narodopisno izročilo daje neki hipotetični slovenski panteon, vendar pa lahko domnevamo, da imamo na podlagi folklorne tradicije, ki predstavlja s kulturnega vidika spremenjeno in močno zaostalo ter »podcenjujočo«, četudi literarizirano verzijo prvotnega poganstva, veliko možnosti, da se dokopljemo do primarne arhetipske sheme oz. strukture poganskega kulta pri še nepokristjanjenih Slovencih. Onomastična deskriptivnost ima v tem primeru bistveno vlogo.

Navsezadnje lahko poskusimo razložiti polikefalnost božanstev Polabcev in baltskih Slovanov tudi z epitetnostjo teonimov in s polifunkcionalnostjo teh bogov.

Dejansko bi lahko domnevali (malo poenostavljajoč opis postopnega razvoja ali – boljše rečeno – degradacije in izumiranja slovanskega poganstva), da izraža polikefalnost prav razpad prvotne protosheme. Kot smo že ugotovili, ima vsak primaren arhetipski lik po pokristjanjevanju več hipostaz, več imen (ki so predvsem apelativi), več različnih funkcij. Uradni kult se pretvarja v demonologijo z velikim številom mitskih bitij. Ni izključeno, da predstavlja polikefalnost polabskih bogov, ki je v zgodnjevzhodnoslovanski tradiciji še ni bilo, prav to delitev ene protofigure na več mitskih, potem pa tudi folklornih, pravljичnih likov. Verjetno bi bilo napačno ponuditi zelo poenostavljeno razlago tega fenomena, kot na primer to, da vsaka glava ustreza določenemu epitetnemu imenu ali pa da vsaka glava služi za neko funkcijo božanstva. Toda precej očitno je, da odraža polikefalnost prav to težnjo k »drobitvi« in semantični ter funkcionalni »širitvi« stroge protosheme. Seveda ne smemo pozabiti na »mnogoglavost« ali na »mnogorokost« božanstev drugih indoevropskih in neindoevropskih tradicij, vendar se tudi ta pojav opira na ista načela prvotne arhetipske mitopoetične sheme.

Bibliografija

Ivanov, Toporov 1965 V. V. Ivanov, V. N. Toporov, *Slavjanskije jazykovye modelirujuščie semiotičeskie sistemy*, Moskva 1965.

Ivanov, Toporov 1974 V. V. Ivanov, V. N. Toporov, *Issledovanija v oblasti slavjanskikh drevnostej*, Moskva 1974.

Kelemina 1930 J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Celje 1930.

Matiččetov 1985 M. Matiččetov, *O bajnih bitjih Slovencev s pristavkom o Kurentu*, Traditiones, 14, Ljubljana 1985, 23–33.

Matiččetov 1989 M. Matiččetov, *O mifičeskikh suščestvah u Slovencev i special'no o Kurentu*, v: *Slavjanskij i balkanskij fol'klor*, Moskva 1989, 88–100.

Meyer 1931 *Fontes historiae religionis Slavicae collegit Carolus Henricus Meyer*, Berolini 1931.

Mikhailov 1994 N. Mikhailov, *Appunti su Belobog e Černobog*, Ricerche slavistiche, XLI, 1994, 41–51.

Mikhailov 1996 N. Mikhailov, *Fragment slovenskoj mifopëčičeskoj tradicii*, v: *Koncept dviženija. Struktura slovesnyh i neslovesnyh tekstov slavjanskoi tradicii*, Moskva 1996, 127–141.

Mikhailov 1997 N. Mikhailov, *Baltoslovanska mitologija – baltška in slovanska mitologija – slovenska mitologija. Nekaj terminoloških opomb*, Traditiones, 26, Ljubljana 1997, 77–99.

Nahtigal 1956 R. Nahtigal, *Sv̇tovit*, Slavistična revija, IX, 1–4, 1956, 1–9.

Pisani 1950 V. Pisani, *Le religioni dei Celti e dei Balto-Slavi nell'Europa precristiana*, Milano 1950.

Šmitek 1999 Z. Šmitek, *Kristalna gora*, Ljubljana 1999.

Unbegaun 1948 B. Unbegaun, *La religion des anciens slaves, v: Introduction à l'histoire des religions*, 2, III, Paris 1948, 389–445.

Zusammenfassung

Der epithetische Charakter der slawischen heidnischen Theonyme als eine eventuelle Erklärung der Polycephalie einiger Gottheiten (Noch einmal über die Rekonstruktion der slawischen Mythologie)

In diesem Artikel handelt es sich um die Möglichkeit, die archetypische Struktur des »panslawischen« heidnischen Pantheons zu rekonstruieren, obwohl mehrere – verschiedenen Traditionen angehörende – Theonyme einander größtenteils nicht entsprechen. Das wird durch den epithetischen Charakter mehrerer späterer Namen erklärt, was sich einerseits durch sakrale Tabuisierung, andererseits durch die »Zerstückelung« einer archetypischen Figur in mehrere sekundäre Figuren interpretieren läßt. Mit einer solchen Auflösung bzw. weiteren Entwicklung des mythologischen Protoschemas versucht der Autor auch die Polycephalie der polabischen und pommerschen Götter zu erklären.

